

յ գրերը կրնային դժուարութիւն յարուցանել):

Ըսինք աւելորդ, որովհետեւ հոլովումներու մէջ հիմնական նկատելին հոլովակերտ ձայնաւորն է՝ որ սեռականին մէջ կ'երեւի և ըստ այնմ մնացած հոլովներուն ուղղութիւնը կը սահմանէ. օր. աստղ, աստ-եղ, աստ-եղը, և ինչ դժուարութիւն՝ երբ ղի տեղ ունինք. օր. ազգը, ազգ-եր, ազգ-երը, յազգ-երէ եւն. պատահական ածանց կամ սղում՝ ծանօթութեանց մէջ կրնայ բացատրուիլ, առանց հոլովումներու շարքերը բազմացնելու՝ երբ իրապէս նոյն են:

Եթէ խնդրել ուղղութիւն կրնանք, իբր օրինակ, ա հոլովակերտով հոլովման ձեւը հինգ և աւելի պատկերներու վերածել.

	սեռ.	ԳՈՐԾ.	ԲԱՅ.	ՈՒՂԴ.
ա	1	ձեւ	այ, աւ, ի(յ)-այ (Արշակ)	
»	2	»	եայ, եաւ, » եայ (Հեղի, հոնէ)	
»	3	»	ան, ամբ, » անէ (արեգակն)	
»	4	»	ան, աւ, » անէ (մարդիկ)	
»	5	»	եան, եամբ, » եանէ (սին, ձին)	
»	6	»	եան, եամբ, » ենէ (-թիւն-ուստ)	

հոյն նկատողութեան համեմատ մեզի ուղիղ չի թուիր իբր յատուկ հոլովման տարբեր ձեւ դնել օր. քաղաք - ի - աւ և անձն-ին-ամբ:

Այդ երկրորդական տեսակէտներով է որ բարդեր են հոլովման պատկերներ ԶԱԼԲԵՆՍ - ՍՅՏԵՆՍ (1885) 9, ԳԱՐԱԳՆԵ՝ 12. մինչդեռ կը տեսնենք վե-նետկոյ Միխիթարեան դպրոցը՝ մը տարբերութեմէ մը յետոյ վերջնական պարզութեան մը յանգած է առանց վերլուծական մանրամասնութեամբ խնդրելու պատկերները:

ՄԻԽԻԹԱՐ ԱՐԲԱՆՅԱՐ (1730) դրած է ութ ձեւ (ի, ոյ, ան, այ-եայ, եր, եղ, ու): ԶԱՄԵՆՍ (1779) 14 (ի, ի-ա, ոյ, ո-ա, ան, եան, ին-ամբ, ու (է), ու(ուէ), եր, եղ, այ, եայ, եայթ): ՄԻԽԻԹԱՐ (1815) 6 պարզ և 4 խառն (ի, ի-աւ, ոյ, ան, ու, եր, ոյ-ա, ին-ամբ) եւն:

ՀԻՐՈՒԹԻՔ (Գերպ. Եղ.) 1836ին՝ 7 ձեւ (ի, ի-աւ, ոյ, ան-եան, ին-ամբ, ու, եր (եղ)):

Կու գայ ապա H. Petermann (1837)՝ Միխիթարեան աշակերտ մը՝ որ արդիւնաւոր է այբու-բենի տրամաբանական կարգով դնելով հինգ պարզ հոլովումներ (ա, ե, ի, ո, ու) և երկու խառն (ի-ա, ո-ա). ԲԱՐԱՏՈՒՆԻ (1846) կ'որդեգրէ Petermannին, աւելի յստակած և բացայայտած, ձեւ մը որ յիշողութեան ալ օգտամատոյց է. այդ է որ իր կարգին առած է Հ. Թ. Թովմա-ճեան (Առաջին քայլ) և անխախտ պահած է: Փա-վաքելի էր որ բեթերմանեան - բազրատունեան ձեւը տարածուէր իբրեւ ընտրելագոյն:

Յաւալի է որ A. Meillet իր «Altarmenisches elementarbuch»-ին մէջ (տպ. 1913) - որ հակառակ իր խոնարհ տիտղոսին այնքան թանկագին է շատ մը տեսակէտներով, և զոր աչքի առջեւ ունեցած է Պրն. Աբեղեան - շատ յստակ չէ հոլովումներու պատկերն աւանդելուն մէջ (paradigma), քանի որ աւելի ուղղականի վերջաւորութեանց կը դեգերի: Դասական գրաբարի ուսուցման մէջ Պրն. Ա. Երեմի հարկ տեսած է դնել ձեւեր նաեւ ստորին կամ միջին գրաբարէ. անոնց ուրոյն արժէքը գնահատել կարենալու միջոցը հմտութիւնը պիտի ըլլայ անշուշտ և անձանթիւր ընթերցումը մեր նախնեաց գործերուն:

Մեր այս դիտողութիւնները ոչինչ կը պակսեցնեն արժէքէն Աբեղեանի քերականութեան՝ զոր չենք վարանիր հայ լեզուի առձեռն համայնագիտակ մը նկատել իր սեղմ փոքրիկութեան մէջ, ուր այնքան ընտիր ծաղկաքաղ - ընթերցարան մը ամփոփած է երկու աշխարհաբարներէն, և հուսկ գետեղած առձեռն բառարան մը:

Պիտի չմոռնանք անդադարձնել գեղեցիկ մը տայնութիւն մը՝ զոր գրքին սկիզբէն մինչեւ վերջ կարելի է տեսնել. անուն, օրինակ, բացատրութիւն, հատուած և ընթերցում՝ ընտրուած են սրբազան ազգասիրութեամբ, դիտում ունենալով լեզուին հետ տալ կաթիլ կաթիլ հայ անունները, հայ գրական ու մատենագրական փառքերը, հայ մտայնութեան որոշ յատկանիւնները ցեղային աւանդութիւններով: Դաստիարակական գեղեցիկ դրութիւն մը՝ որ կրնայ օրինակ ծառայել շատերուն:

* * *

Մեր նկատողութեանց հետ կը կցենք նաեւ գրախօսականը խալաքի հայագէտ Ա. Ծանուլիի իր մայրենի լեզուով, ուր կը գովէ դրութիւնը կրկին աշխարհաբարներու միանգամայն ուսուցման, կը մատնանչէ ծանօթութեանց պաշարն և լեզուական բացատրութիւնները, համադրական-բաղդատական պատկերները հոլովումներու և լծորդութեանց, ուղղագրական հարցերը՝ մինչեւ անգամ պոլշէիկեան նորահնար ձեւը, և ուսումնասիրին համար ընձեռնած գրաբարի քերականութեան համառոտութիւն մը և հիւթեղ ամփոփում մը հայ լեզուի և մանաւանդ երկու աշխարհաբարներու ծագման՝ մատենագիտական ծանօթութիւններով:

Գործին Բ. մասը գեղեցիկ հատուածներէ ծաղկաքաղ մը՝ ուր հեղինակին ազնիւ հոգին և կիրթ ճաշակը կը յայտնուի. հուսկ բառարան մը ի դիւրութիւն ուսանողին:

Հ. ԵՂԻՍ ՓԷՅԻԿԵՆՍ

Dr. Artashes Abeghian, *Neuarmenische Grammatik, Ost- und Westarmenisch mit Lesestücken und einem Wörterverzeichnis...* pagg. X + 292, Walter de Gruyter & Co., Berlin und Leipzig, 1936.

L'Autore presenta una completa grammatica descrittiva dell'armeno moderno letterario, e, ciò che è più notevole e che appare per la prima volta, ci esibisce in essa parallelamente le forme grammaticali e il lessico nei due dialetti orientale e occidentale. Alcuno moverà il dubbio se dal lato didattico costoso metodo sia il più opportuno. Ma, innanzi tutto, è giusto notare che l'autore ha chiaramente distinto le forme diverse dei due dialetti e la loro relativa pronuncia con caratteri diversi, inoltre niente impedisce che il discente escluda in un primo tempo lo studio di una delle due parlate, mentre converge la sua attenzione all'altra, e che in una seconda revisione abbia la comodità di trovare tutte le particolarità dell'altro dialetto passando da ciò che gli è già noto a ciò ch'è simile. Del resto, ogni obiezione cade una volta che l'autore ha tratto dalla scuola l'esperienza per i fini ch'essa si propone. Questa grammatica è infatti il 36° volume della collana di manuali del Seminario Berlinese per l'insegnamento delle lingue orientali: l'autore ha dovuto adunque seguire un programma stabilito. Il libro si comanda, ad ogni modo, a tutti quelli che vogliono prepararsi a leggere le principali riviste letterarie, redatte nell'uno o nell'altro dialetto, la cui lettura se è necessario in particolare agli studiosi della lingua e letteratura armena antica, è pure utilissima alle indagini nel campo della letteratura bizantina e cristiana e della storia antica e medioevale, col vantaggio di risolvere lì per lì dei dubbi a chi, essendosi impraticato in uno dei due dialetti letterari, non abbia la stessa esperienza nell'altro. L'A. ha corredato parecchi paragrafi della sua grammatica di sobrie e opportune note illustrative sulle innovazioni delle due parlate moderne, derivandole dalle opere scientifiche sull'Armeno antico e opere medioevali e su vari dialetti: ho detto *innovazioni*, ma è ben noto che spesso

si tratta di fenomeni linguistici, grammaticali e sintattici vetustissimi che non ci conservò l'antica lingua classica: e perciò questo libro è raccomandabile anche al glottologo il quale conoscendo l'armeno antico e la classificazione fondamentale dei dialetti fatta dall'Acarian e gli studi particolari, condotti su alcuni dei dialetti viventi, voglia avere una preparazione pratica per passare poi allo studio di un particolare dialetto non ancora indagato.

Per ciò che riguarda la pronuncia è noto quanto sia difficile il rendere esattamente il valore dei suoni di una in un'altra lingua specialmente in una trascrizione adeguata a un insegnamento pratico in cui del resto deve supplire l'opera del maestro: così ci si spiega come l'A. si sia limitato anche a questo proposito a regole principali: ch'è infelice potrebbero essere le obiezioni, e queste sorgerebbero specialmente dagli Armeni stessi i quali nella loro pronuncia riflettono quella più o meno varia del dialetto d'un determinato paese.

Così si dirà, p. es., che una *վ* finale come in *ծով* (arm. or. *cow*, arm. occ. *jow*) almeno presso gli occidentali non pare abbia un valore assolutamente eguale a *w* tedesca; così in *կարմիր* *kar-mir*, *garmir*) non credo che la *re* finale possa dirsi in via assoluta più vicina alla *r* russa che a quella tedesca: se non altro, si distingueranno due specie di *r* in russo stesso. Il libro è provvisto di tabelle con riproduzione dell'alfabeto nei vari caratteri usati nelle stampe e nella scrittura corrente, quadri sinottici comparativi delle declinazioni, riassunti delle anomalie e delle peculiarità ortografiche, non escluse le innovazioni introdotte nella riforma ortografica dell'Armenia sovietica, trascrizioni in caratteri europei di testi di ambedue i dialetti. A comodità degli studiosi si aggiunge una breve appendice di grammatica dell'armeno antico con relative tabelle; e lo studente leggerà certo con profitto un succoso riassunto della storia della lingua armena in generale e sulla genesi dei due dialetti letterari in particolare con letteratura bibliografica sull'argomento.

La seconda parte del lavoro è costi-

tuita da un'antologia di brani divisa in due sezioni: la prima per il dialetto d'oriente, l'altra per quello occidentale (pagg. 173-197: 198-220): la scelta dei passi rivela l'esperienza didattica, il

buon gusto e la nobiltà d'animo dell' A. Un lessico (pagg. 221-82) facilita al discente l'esercizio di versione con riferimenti ai rispettivi paragrafi della trattazione grammaticale.

ALMO ZANOLLI

ՀԱՅ ԴՐԱՄԱՍԻՏՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

Ճ Շ Դ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

Աչքի առաջ ունիմ Տ. Կ. Յ. Բասմաջեանի «Հայկական Ընդհանուր Դրամագիտութիւն» անուն գիրքը. պատկուած «Սրբոց Թարգմանչաց-Դուրեան մրցանակ»ով, ու տպուած Վենետիոյ Ս. Ղազարու Տպարանը 1936ին:

Իբրեւ մէկը որ տարիներէ ի վեր կը հետաքրքրուի Հայ դրամներով, ի մասնաւորի Ռուբինեաններով, կարծեմ թէ ներելի է որ եթէ ոչ գրադատական-գրախօսական մը ընեմ — զոր կը թողում աւելի ձեռնհասներու — բայց գոնէ իմ տպաւորութիւններս յայտնեմ:

Անվարան կարելի է ըսել թէ, շնորհաւորելի են թէ՛ հեղինակը, Տ. Բասմաջեան, այդ իսկապէս պակաս մը լրացնող գործը պատրաստած ըլլալուն, և թէ՛ անոնք որ Մրցանակի արժանի գտած են զայն:

Լանկիւլայի համանուն աշխատութիւնը, զրեթէ ութսուն տարի առաջ լոյս տեսած, չէր ազարացներ արդէն իր անունը, երբ մանաւանդ, կարգ մը անճշտութիւններ ալ, կը պակսեցնէին իր արժանիքը:

Հ. Կ. Սիպիլեանի հոյակապ գործը, սահմանափակուած էր Ռուբինեան դրամներու ուսումնասիրութեամբ ու նկարչութեամբ:

Այս երկուքէն դուրս, օրաթերթեր ու կամ պարբերաթերթերու մէջ լոյս տեսած հատ ու կտոր ուսումնասիրութիւններ զանազան Հայ դրամներու վրայ, ամբողջութիւն մը չէին կազմեր, ցրուած ըլլալով ասդին անդին, ու հրատարակուած՝ տարիներու ընթացքին:

Տ. Բասմաջեանի գործը կու գայ, մէկ

անգամէն, ու համախումբ կերպով ներկայացնել Հայ դրամները, զանազան ժամանակներու մէջ, յանուն Հայաստանի՝ օտար իշխանաւորներու կողմէ տպուած, և կամ նոյն ինքն Հայ թագակիրներու կողմէ տպուած:

Իր այս ձեւին մէջ, շնորհաւորելի աշխատանք մըն է, մատչելի ամէնուն ալ, հանրութեան՝ թէ դրամներով հետաքրքրուողի մը, և փափաքելի էր որ Ազգային նշխարներով հետաքրքրուող ամէն Հայ ունենար այդ գործէն իր գրադարանին մէջ

Ոչինչ կարելի է ըսել տպագրութեան համար. Ս. Ղազարու տպարանը իր բարձրութեան վրայ է հոն:

Կը մտածեմ սակայն որ, արդեօք կարելի չէ՞ր պատկերները լուսանկարէ առնուած «ըլիշէ»ներով ընել, փոխանակ օգտագործելու պատկերներու նմանաձոյլ կադապարներ, որոնք որքան ալ ճարտար գծագրիչի մը գործ ըլլան, չեն կրնար սխալներէ զերծ ըլլալ, և չեն ալ, ինչպէս մէկ քանին ցոյց պիտի տամ քիչ յետոյ:

Ու ճիշդ այս տեսակէտէն ալ է որ տկար է արդէն Հ. Սիպիլեանի գործը, ուր տախտակները զարդարուած են դրամներու պատկերներուն նմանաձոյլ կադապարներէն պատրաստուած պատկերներով:

Դրախօսական մը չէ որ պիտի ընեմ, ըսի քիչ մը վերը. տպագրութիւններս է որ զրի կ'առնեմ, ու կը հրապարակեմ զանոնք անկեղծօրէն ու բարեմտաբար:

Երբ օտար իշխանաւորներու կողմէ Հայաստանի մէջ և կամ անոր անունով տպուած դրամներու մասին այնքան ճոխ ու առայժմ ամբողջական տեղեկութիւններ կու տայ Տ. Բասմաջեան, երբ օտարալեզու, բայց Հայ թագաւորներու դրամներու մասին մանրամասնօրէն կը խօսի, կարծես թէ կարճ կապելու, շուտով լմնցընելու ճիգ մը ունի Տ. Բասմաջեան, երբ՝ Ռուբինեան դրամներուն վրայ խօսելու կարգը կու գայ:

Համամիտ եմ իրեն, երբ կ'ըսէ թէ «Այս գիրքը կարելի էր աւելի ընդարձակ բռնել և քառապատիկ ծաւալով հրապարակ հանել...» (Տես Յառաջաբան էջ ԺԵ):

Բայց կը մտածեմ միանգամայն որ, կարելի է արդար համեմատութիւն մը պահել հայ դրամագիտութեան այդ երկու գլխաւոր մասերու միջեւ, ու գործը չէ որ պիտի տուէր ատկէ:

Տպագրութիւններուս այս հակիրճ արտայայտութենէն յետոյ, անհրաժեշտ կը նկատեմ ընել մէկ քանի ցուցումներ, ճշդութիւններ:

Ա. — Խօսելով Լեւոն Բ. ի իշխան եղած ատեն դրոշմել տուած դրամի մասին, որուն Ա. կողմի ընթերցուածը տարիներու սխալանքէ յետոյ ճշդուեցաւ, այդ առթիւ իմ գրած յօդուածս ու ըրած ձեռնարկս նոյն այս սխալներուն մէջ, (տես Բազմավէպ 1930, էջ 167) կը վերագրէ բարեկամիս Բժ. Յ. Տէր Ղազարեանին:

Ու դարձեալ նոր անձնաւորութեան կը սեպհականացնէ այդ «հազուադիւս դրամ»ին չորրորդ օրինակը, կրք անիկա իմս է, ու մաս կը կազմէ հաշարածոյիս:

Եւ արդէն Բժ. Յ. Տէր Ղազարեան ներկայիս չունի Հայ դրամներու հաւաքածոյ:

Լեւոն Բ. ի այս դրամին ընթերցուածին ճշդումը ըրած էի արդէն իմ քով գտնուող կտորին վրայէն, երբ Կիլիկիոյ վեհ. կաթողիկոսին քով տեսայ աւելի լաւ պահ. թողիկոսին քով տեսայ աւելի լաւ պահ. պահուած օրինակ մը, ուր ընթերցումը որ և է տարակոյսի, վարանքի տեղի չէ՞ր տար այլեւս: Այն ատեն է որ, վեհափառէն խնդրեցի որ արտօնէ ինծի լուսա-

նկարել տալ այդ դրամը, ու իմ քով գտնուած դրամին ալ լուսանկարին հետ, ընթերցուածի մասին իմ ձեռնարկովս, զըրկեցի Բազմավէպի, ուր և լոյս տեսաւ վերը յիշած թուականիս:

Բժ. Տէր Ղազարեան ալ նոյն աղբիւրէն է որ օգտուած է, առնելով ու լուսանկարել տալով Վեհափառին քով գտնուող դրամը, ու իր բացատրութիւններով զրկած է «Զուարթնոց»ին:

Ես է որ զինքը կանխած եմ, թէ բժիշկ բարեկամս է որ զիս կանխած է՝ այնքան ալ էական չէ. խնդիրը այն է որ սխալ ընթերցում մը իր տրամաբանական լուծումը գտաւ:

Այս լուծումին մէջ իմ ճիշդիս յիշատակութեան մոռացումը թերեւս զիս չըմղէր այս տողերը գրելու, բայց երբ իմ ճիշդ կը վերագրուի ուրիշի մը, կը կարծեմ թէ Տ. Բասմաջեան ալ իրաւունք կու տայ ինծի որ ընեմ այս ճշդումը:

Քիչ մը վերը կ'ըսէի որ Կիլիկիոյ վեհ. կաթողիկոսին և իմ քով գտնուած Լեւոն Բ. ի իշխան եղած ատեն տպել տուած դրամներուն լուսանկարները զրկեցի «Բազմավէպ»ին: Ընթերցողը, և ուշադիր զըննողներ այդ երկու դրամներուն պատկերները բաղդատելով, պիտի տեսնեն որ անոնք իրարմէ կը տարբերին մեծաքանակ, տիպով, և աւելցնեմ նաեւ իմ կողմէս՝ հաստաքանակ:

Հետեւաբար, որոշ է որ, այդ հազուադիւս դրամին փոփոխակ մըն էր վեհ. կաթողիկոսին քով գտնուողը և որ այժմ Բարիգի Նուպարեան Մատենադարանն է, իրրեւ միակ օրինակ:

Միւսները, ըլլայ վիեննայի, (2) ըլլայ վենետիկոյ, (1) ինչպէս նաեւ իմ քով գտնուողը նոյն օրինակն են:

Տ. Բասմաջեան իր գրքին 137-րդ էջին զլուրը տպած է այս դրամին պատկերը, որ լուսատիպ չըլլալով, նմանողութիւն մըն է, ինչ որ պատճառ եղած է որ, երբ զայն կը նկարագրէ, հակասութեան մէջ կ'իյնայ պատկերին հետ, ուր իսաչին չորս թեւերը կիսալուսններով կը վերջանան, մինչ-